

Bosna'da Kalıcı Barış Mümkün mü?

Can a Lasting Peace be Achieved in Bosnia?

Behlül ÖZKAN*

Öz:

Bosna'da kalıcı barış mümkün mü? Çok etnisiteli Bosna'da barışın korunması sağlanabilir mi? Yoksa bölünme hem daha gerçekçi hem de daha adil bir çözüm müdür? Bu soruların cevaplanması Bosna'nın karmaşık yapısının anlaşılmasını gerektirir. Bosna'nın tarihi, bugünü ve geleceği üzerine tartışmalar ikilemler üzerinden yapılmaktadır: Hoşgörü mü nefret mi? İç savaş mı saldırı mı? Bütünleşme mi bölünme mi? Eğer Bosna'nın geçmişi, bugünü ve geleceğinin inkâr edilemez bir özelliği var ise, bu da zengin tarihi mirasın getirdiği karmaşıklıklar, akışkanlıklar ve belirsizliklerdir. Dört asır boyunca imparatorlukların kavşağında şekillenen ve beşinci asırda da rekabet içindeki modern milliyetçiliklerin merkezinde bulunan Bosna'nın anlaşılması basit dualistik kavramların ötesinde bir sorunsallaştırmayı gerekli kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Bosna, Yugoslavya, milliyetçilik, mekân, sınırlar, etnik çatışma*

Abstract:

Can there be a permanent peace in Bosnia? Is the preservation of peace achievable in the multinational state of Bosnia? Or is a formal partition not just the more realistic but the more just alternative in these circumstances? Answering these questions and understanding Bosnia inevitably involves a comprehension of complexity. The debate over Bosnia's past, present, and future is dominated by essential images and dichotomies: Tolerance or hatred? Civil war or aggression? Integration or partition? If there is one characteristic that is undeniably intrinsic to Bosnia's past, present, and presumably future, it is complexity and the fluidities and uncertainties that a complex historical legacy brings in its wake. A society shaped on the crossroads of empires for four centuries and on the corner of competing modern nationalisms during a fifth, Bosnia rejects one-dimensional categorization.

Keywords: *Bosnia, Yugoslavia, nationalism, territoriality, borders, ethnic conflict*

---

* Dr., Marmara Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.
ozkanbehlul@gmail.com

GİRİŞ

Nisan 1992 ile Ocak 1996 arasındaki dört yıla yakın sürede Bosna'daki savaş dünya çapında manşetlere oturdu. O dönemden bugüne, Bosna dünya basınının gündeminden düştü. Oysa Avrupa'nın merkezinin yanı başındaki 4 milyon nüfuslu bu küçük ülke hala önemli sorunlarını çözebilmiş değil. 1995 yılının sonunda, Bosna Savaşı tartışmalı bir barış anlaşması ile son buldu. 21 Kasım 1995 tarihinde, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Ohio eyaletinin Dayton kentinde hazırlanan anlaşma, bir ay sonra, 14 Aralık tarihinde, Paris yakınlarındaki Versailles sarayında resmi olarak imzalandı. Uluslararası siyasi mühendislik projesinin ürünü olarak kurulan Dayton sonrası Bosna'da hedef; dört yıla yakın bir süre boyunca kendi içinde savaşan, toprakları üç etnik grup arasında bölünmüş, nüfusu kimlik ve aidiyet gibi başlıca konularda bile keskin ayrışmalar yaşayan bir toplumda yeniden birliği sağlamaktı.

Yaşanan yıkıcı savaşın ardından Birleşmiş Milletler, NATO, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi uluslararası kuruluşlar tarafından örgütlenen on binlerce askeri ve sivil personel, etnik temellerde bölünmüş Bosna toplumunu siyasi ve ekonomik olarak varlığını sürdürebilecek bir devlete dönüştürmek gibi zorlu göreve koyuldular. Ancak aradan geçen yıllar sonrasında ulaşılan nokta, bu kuruluşlar ve Bosna'nın birliğini hedefleyenler açısından ümit kırıcı niteliktedir. Bosna sadece ayrılmış değil, aynı zamanda devletin meşruiyeti, kurumları ve sınırları gibi en temel noktalarda kutuplaşmış bir toplum. Bosna'da sınırlar ve ulusal birliğin niteliği konusunda yaşanan ayrışma ve kutuplaşma, sürdürülebilir siyaset ve demokrasi için gerekli asgari görüş birliğinin oluşmasını engellemektedir.

Bosna'da Dayton sonrası ortaya konan son derece iddialı devlet ve demokrasi inşası projesinin ne kadar gerçekleştirilebilir olduğu hala tartışmalıdır. Savaş sırasında ve sonrasında, Bosna'ya dair farklı bakış açılarına sahip siyaset bilimciler, Bosna'nın siyasi yapısının son derece istikrarsız ve geleceğinin belirsiz olduğu konusunda görüş birliği içindedir. Bosna'nın savaş sonrası deneyimi, Kıbrıs ve Filistin/İsrail gibi diğer bölünmüş toplumlara benzer şekilde mental ve mekânsal sınırlar hakkında ürkütücü boyutlara varan ihtilafları yansıtmaktadır. Dayton Anlaşması'nın imzalanmasından bu yana Bosna'yı şekillendiren ve bir anlamda yöneten uluslararası iradenin başarısı (zılgı), Soğuk Savaş sonrası dönemde etnik çatışmaların yaşandığı ve barışın tesis edilemediği diğer bölgelerdeki bütünleşmeyi sağlama çabaları için de olumsuzluk teşkil etmektedir. Bosna her ne kadar dünya medyasının gündeminden düşse de akademik olarak üzerinde durulması gereken bir sorundur. Çünkü Bosna yerel/bölgesel etnik çatışmanın ötesinde, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından geçen 20 yıldan uzun sürede temel parametreleri üzerinde hala uzlaşma sağlanamayan uluslararası düzenden kaynaklanan ikilemleri de içermektedir.

Bu çalışma “Bosna’da kalıcı barış sağlanabilir mi?” sorusuna cevap aramaktadır. Demografik yapısı nedeniyle Bosna’da hiçbir etnik grup nüfusun çoğunluğunu oluşturmamaktadır. Bosna’nın coğrafi olarak orta kısmında Boşnaklar çoğunluğu oluştururken, Hırvat ve Sırp toplulukları Bosna devletinin topraklarının yaklaşık yüzde 70’ini, uluslararası sınırlarının da neredeyse tümünü denetlemektedir. Bosna’nın etrafının Hırvat ve Sırp toplulukları destekleyen, onların da anavatanları olarak gördükleri Hırvatistan ve Sırbistan ile çevrelendiği çok uluslu Bosna devletinde barışın sürdürülmesi sağlanabilir mi? Etnik toplulukların karşılıklı uyuşmazlık içinde olduğu mevcut durumda, devletin resmi olarak etnik parçalara ayrılması sadece daha gerçekçi değil, aynı zamanda daha adil bir seçenek midir? Bu soruların yanıtlanması ve sorunlarının çözümü için öncelikle Bosna’yı oluşturan karmaşık ilişki ağlarının anlaşılması gereklidir. Ancak bunun tersine, Bosna’nın geçmişine, bugününe ve geleceğine dair medyadaki tartışmalara basit dualistik kavramlar damgasını vurmaktadır: Hoşgörü mü nefret mi? İç savaş mı şiddet mi? Bütünleşme mi bölünme mi? Eğer Bosna’nın geçmişi, bugünü ve geleceğinin inkâr edilemez bir özelliği var ise, bu da zengin tarihi mirasın getirdiği karmaşık ilişkiler ağı, akışkanlıklar ve belirsizliklerdir. Dört asır boyunca imparatorlukların kavşağında şekillenen ve beşinci asırda da rekabet içindeki modern milliyetçiliklerin merkezinde yer alan Bosna’nın anlaşılması basit dualistik kavramların ötesinde bir sorunsallaştırmayı gerekli kılmaktadır.

Farklı sorunsallaştırmalar farklı Bosnalar yaratır ve bu farklı Bosnalar, çok çeşitli siyasi seçenekler ile ele alınması gereken farklı problemler olarak tanımlanır. Bosna’ya dair dile getirilen en yaygın öneri, iç savaş sonucunda düğüm haline gelmiş Bosna sorununun çözümü için ülkenin topraklarının etnik olarak parçalanmasıdır. Bu tanımlama, Bosna’daki siyasetin örgütsel ilkesi olarak milliyetçiliği merkeze alır. Homi Bhabha’nın gözlemlediği üzere, toprak ve kimlik bazındaki bu algı, şiddeti yani ölmeyi ve öldürmeyi milliyetçilik üzerinden meşrulaştırır: “Sırp milliyetçiliğinin aşırılık yanlısı korkunç yüzü ve destekçileri için etnik temizlikle oluşturulacak saf milli kimlik ancak ölümle gerçekleştirilebilir.”¹ Etnik temizliğe karşı çıkan kesimler bile çatışmaların yıkıcı etkisiyle, Bosna’nın çok kültürlü ve çok etnisiteli tarihinin/kimliğinin kanlı iç savaş sonucunda yok edildiğini gönülsüz bir şekilde de olsa telaffuz ettiler. Bosna uzmanı antropolog Robert Hayden de Bosna’da artık geriye dönüş olmadığını vurgulayanlardandır: “Bir zamanlar gerçek olan ve bu nedenle uluslararası camianın bakış açısıyla örnek niteliğinde olan, birden çok etnik yapının bir arada olduğu Bosna artık tarihe karıştı ve dolayısıyla örnek olma niteliğini artık yitirdi.”² Bosna sorununu ele alan çalışmaların genelinde, iç savaş ve etnik temizlik sonucunda ortaya çıkan parçalanmış yapının kabul edilerek çözümler üretilmesi gerektiği görüşü egemendir.

¹ Homi Bhabha, *The Location of Culture* (New York: Routledge, 1994), 5.

² Robert Hayden, “Imagined Communities and Real Victims: Self Determination and Ethnic Cleansing in Yugoslavia,” *American Ethnologist* 23, no.4 (1996): 796.

Bu çalışma bölünme yanlıları ve etnik milliyetçilerin, Bosna'da ne kadar başarılı görünürler görünsünler, kesin bir zafere hala ulaşamadığını vurgular. Bosna'da hem düşüncede hem de uygulamada varlığını sürdüren önemli heterojen unsurlar tüm yıkıma rağmen hala mevcuttur. Hayden'ın savına göre, etnik temizlik "var olan heterojen toplulukları hayal edilemez kılma meselesidir."³ Dolayısıyla, homojen etnik topluluklar yaratma konusundaki ısrar, aslında heterojenliğin yani çok kültürlü ve çok etnisiteli yapının ne kadar ısrar edilirse edilsin kökü kazınamayan varlığını kanıtlar. Tüm farklılıkların kökünün kazınması imkânsız olduğundan, milliyetçi projenin asla tam olarak tesis edilemeyeceğini göz önünde bulundurmak gerekir. Bunun uygulamadaki anlamı şudur: Yüz binlerce kişi yerlerinden yurtlarında edilmiş olsa da, geride hala on binlerce kişi milliyetçi düşüncüyü savunanlar için temizlenmesi gereken "yabancılar" olarak varlığını sürdürmektedir.

Tone Bringa, *Being Muslim the Bosnian Way* (Bosna Usulü Müslüman Olmak) başlıklı kitabında, Bosna'da yaşanmış çok kültürlü deneyimin, bölgeye yabancı olan Batı düşüncesindeki yaygın ontolojik varsayımları geçersiz kıldığını ortaya koyar.⁴ Ontoloji, bir mevcudiyetin ontolojik anlamının, içinde bulunulan mekân ile yani toprak, kent, beden ile ilişkilendirilmesidir.⁵ Bringa Bosna'da farklı kimliklerin üzerinde uzlaşabildiği ortak bir Bosna kimliği olmadığı yargısına karşı çıkararak; Bosna'nın kendi ortak kimliği olan, çok kültürlü tarihsel bir bütün olduğunu iddia eder.⁶ Başka bir deyişle, burası farklı kimliklerden oluşan Yugoslavya değildir; dolayısıyla "mini-Yugoslavya" olarak da yorumlanamaz.

1. BOSNA'NIN İSTİSNALİĞİ

14'üncü ve 15'inci yüzyılda ortaya çıkan başlıca Güney Slav devletlerinden sonuncusu olan Bosna, Orta Çağ'dan bu yana siyasi varlığını sürdürmektedir. Balkanlar ve özellikle Yugoslavya üzerine çalışmalarıyla tanınan Ivo Banac'a göre, Bosna Krallığı "günümüzde Hırvatistan ve Sırbistan'da bulunan toprakların bazı bölümlerini de içermiş olan, büyük bir bölgesel güç" idi. Osmanlı ve Avusturya-Macaristan döneminde, Bosna ayrı bir siyasi ve coğrafi oluşum olarak varlığını sürdürürken, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda çok uluslu Yugoslavya federasyonunu oluşturan cumhuriyetlerden biri oldu. Banac'a göre Orta Çağ döneminden Tito'nun federalizmine kadar, kendi ayrı kültürel rengi olan bir ülke olarak tek bir Bosna var oldu: "Büyük bir Müslüman topluluğun varlığını Bosna'nın karakterinin şekillenmesinde önemli etkisi olsa da, Bosnalı Sırplar ve Hırvatların kültürlerinin de, kendilerini Sırbistan ve Hırvatistan'ın ulusal kültürlerinden ayıran, be-

³ Hayden, *Imagined Communities and Real Victims*, 783.

⁴ Tone Bringa, *Being Muslim the Bosnian Way: Identity and Community in a Central Bosnian Village* (Princeton: Princeton University Press, 1995).

⁵ Jacques Derrida, *Specters of Marx: The State of the Debt, the Work of Mourning and the New International* (New York: Routledge, 1994), 82.

⁶ Bringa, *Being Muslim the Bosnian Way*, 12-13.

lirgin bir Bosnalı niteliği bulunmaktadır.”⁷ Kısaca Bosnalı Sırp ve Hırvatlar, milli kimliklerinin yanında kendilerini “anavatanları” olarak niteledikleri Sırbistan ve Hırvatistan’da yaşayan soydaşlarından ayıran bir Bosnalı kimliğe de sahiptir.

Osmanlı İmparatorluğu millet sistemi, aynı toprak parçası içinde çok kültürlü ve çoğulcu yaşamın var olmasını imkânlı kılıyordu. Osmanlı’nın omurgasını oluşturan Müslümanlar, imparatorluk yönetiminin doğrudan denetimi altında bulunurken, gayri Müslimler dini liderler yönetiminde milletler (cemaatler) halinde varlığını sürdürüyordu. Kısaca bir millete üyelik, ortak dil, ortak bölge, tarih veya etnik kökenden ziyade, dini aidiyete göre belirleniyordu.⁸ Millet sistemini günümüzün ulus devletinden ayıran en önemli özellik, farklı milletlerin imparatorluk sistemi içinde ortak toprak parçasını paylaşması, her bir milletin ayrı idari yapıları ve ayrı kültürel dünyaları bulunmakla birlikte, sınırları çizilmiş kendisine ait ayrı bir coğrafi bölgesinin bulunmamasıydı. Dolayısıyla, milletler arasında hiyerarşi olmakla birlikte, millet sistemi sınırları çizilmiş bir toprak parçasına kutsallık ve istisnalık tanımayan dini kimlikler bütünüydü.⁹ Bu bağlamda Bosna, Lübnan, Filistin’de yaşayan farklı milletlere mensup toplumlar aynı coğrafyayı paylaşırken, dini özerkliklerini koruyabildiler. Kısaca ulus devlet sisteminden farklı olarak, milletler özerk yapılarını sınırları çizilmiş bir toprak parçasının sadece kendilerine ait olduğu iddiasına dayandırmadıkları için, aynı toprak parçasını farklı milletlerle paylaşmakta sorun görmüyorlardı.

Millet sisteminin Bosna için önemi, bir toprak parçasını sadece kendisine ait olarak kutsallaştırmayan kimliklerin toplamından oluşmasıdır. Bosna’da farklı milletler sadece aynı toprakları paylaşmakla kalmamış, dini farklılıklarını ve kendilerine özgü yaşam biçimlerini korumalarına rağmen, aynı ekonomik hayatı paylaşarak ve sosyal hayatın birçok alanında beraber hareket etmişlerdir.¹⁰ Bringa, günümüz Bosna’ında, farklılığın günlük bir şekilde yaşandığını ve müzakere edildiğini vurgular.

Çoğu Bosnalı için, etnik ve dini aidiyet, tıpkı kadın ve erkek, köylü ve kentli arasındaki ayrımlara benzerdi, insanlar arasındaki birçok farklılıktan sadece biriydi. Bu herkesin kabul ettiği ve sık sık şaka konusu olan, ancak dostluğa asla mani olmayan bir unsurdur. Gerçekten bu, Bosnalılar için, Bosnalı olmak, çok kültürlü ve çok dinli bir ortamda, kültürel çoğulculuğun sosyal düzenin ayrılmaz bir parçası olduğu bir ortamda büyümek anlamındaydı. Kültürel farklılıkları kabullenmek, toplumun kendi evlerinin sınırları dışındaki sosyal hayata dair en yakın deneyim-

⁷ Rabia Ali ve Lawrence Lifschults, “Separating history from myth: an interview with Ivo Banac,” içinde *Why Bosnia? Writings on the Balkan War*, Der. Rabia Ali ve Lawrence Lifschults, (Connecticut: The Pamphleteer’s Press, 1993), 137-138.

⁸ Steven Grosby, “Territoriality: The Transcendental, Primordial Feature of Modern Societies,” *Nations and Nationalism* 1, no.1, (1995): 145-146.

⁹ Peter Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804* (Seattle: University of Washington Press, 1977).

¹⁰ Bringa, *Being Muslim the Bosnian Way*, 21.

lerinin bir parçasıydı, dolayısıyla kimliklerinin asli unsurlarından biriydi.¹¹

Millet sistemi, ortak bir toprak parçasında eş zamanlı olarak yaşanan benzerlikleri ve farklılıkları barındıran; şiddetli anlaşmazlıklara ve çatışmalara sahne olsa da çoğu zaman üretken bir bütün oluşturan çeşitli toplulukları içermekteydi.¹² Dolayısıyla millet sistemi, ayrı veya entegre yaşamak gibi günümüzün kavramlarıyla açıklanamamaktadır. Millet sistemini daha doğru anlamının yolu, toplulukları indirgeyici ayrımlar ve karşıtlık içinde düşünmek yerine onlar arasındaki ilişkilere benzerlikler ve farklılıklar açısından yaklaşmaktır. Millet sisteminin mantığı farklı gruplar arasında karşılıklı bağımlılığı ortaya çıkarmasıdır. Milletlerin kimlik özellikleri birbirleriyle karşılaşmalarından önce belirlenmiş değildir. Benzerlikler ve farklılıklar karşılıklı etkileşimle ve sürekli dönüşecek şekilde yeniden üretilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Yugoslavya federal devlet olarak kurulduğunda, altı cumhuriyetten beşi, anayasada Güney Slav Milletlerinin ulus devletleri olarak tanımlanmaktaydı: Sırp, Hırvatlar, Slovenler, Makedonyalılar ve Karadağlılar. Yugoslav anayasası bu milletlerin her birinin kendi kaderlerini tayin etme hakkı olduğunu beyan ederek, kendi iradeleriyle federasyondan ayrılacaklarını kabul ediyordu. Altıncı cumhuriyet olan Bosna-Hersek, ulus devlet yerine açık biçimde tarihsel bir devlet olarak ve üç halkın ortak vatani olarak tanımlanmıştı: Müslümanlar, Sırp ve Hırvatlar. Bosna sınırları on sekizinci yüzyılın sonunda Osmanlı dönemindeki sınırlarından çok az farklılık göstermekteydi. Sosyalist rejim Slav Müslüman cemaatin ayrı topluluk kimliğini 1943 yılında tanımış olmasına rağmen, uzun süre bu cemaate resmi ulusal kimlik atfetmekten kaçındı. Savaş sonrasında 1948 yılındaki nüfus sayımında, Slav Müslümanlar kendilerini Sırp, Hırvat ya da "milleti belirlenmemiş Müslüman," 1953 yılında da, Sırp, Hırvat ya da "belirlenmemiş Yugoslav" olarak beyan edebilmekteydiler. 1961 yılındaki nüfus sayımında onlara etnik aidiyet kategorinde yeni bir seçenek sunuldu: "Müslümanlar." Yugoslav rejimi nihayet 1968 yılında onları tamamen ayrı bir millet olarak tanıdı; etnik aidiyet kategorisindeki ifade 1971'deki nüfus sayımında "milliyet bakımından Müslüman" olarak değiştirildi. 1981 yılındaki nüfus sayımında ilk kez, bir nitelendirme olmadan, Yugoslavya'nın altı eşit ve kurucu milletinden biri olacak şekilde, "Müslüman" olarak nitelendirildiler. 1980'lerin başlarında Müslümanlar Yugoslavya'yı oluşturan milletlerden altıncısı haline geldi. Buna rağmen, Müslüman milleti ve bu milletin vatani arasındaki ilişkide ki muğlaklık varlığını korudu.

Yugoslavya klasik ulus devlet kavramından farklı olduğu için; ülkede ulus, devlet ve vatandaşlık arasında birebir örtüşme bulunmuyordu. Yugoslav vatandaşları-

¹¹ Bringa, *Being Muslim the Bosnian Way*, 83.

¹² Dennison Rusinow, "Yugoslavia's Disintegration and the Ottoman Past," *Imperial Legacy, The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East* içinde, Der. Carl Brown, (New York: Columbia University Press, 1996), 80-81.

nın ikili bir milli aidiyeti vardı: Yugoslav federal kimliği ve etnik/milli kimliği. Bireyler kendilerini hem kendi milletlerine hem de Yugoslav devletine ait olacak şekilde tanımlamaktaydılar. Ancak Yugoslav üst kimliği merkezi yönetimin tüm çabasına rağmen, etnik ve dini kimlikleri ortadan kaldırmakta başarılı olamadı. Yugoslavya vatandaşlarının iki kimlik taşıdıkları bu model etno-federalist sistem olarak ifade edilmektedir.¹³ Etnik temelli aidiyet Tito döneminde büyük ölçüde bastırılmış olsa da, federalizm ulusal kimliklerin güçlendirilmesine yönelik bazı araçlar sağladı. Yugoslav anayasasının federasyonun her bir üyesini siyasetin asıl aktörleri kabul ettiği 1974 yılından sonra, milliyetçilik bir anlamda sosyalizmin yerini aldı.¹⁴ Milliyetçilik federal devletin meşruiyet kriziyle ortaya çıkan boşluğu doldurdu. Dolayısıyla, Yugoslav federasyonu içinde idari birimlerden öteye geçmeyecek bürokratik yapılar olarak tasarlanmış olan cumhuriyetler, aşamalı biçimde etnik temeller üzerinde yeni siyasi içerik kazandılar.¹⁵ Bu bağlamda tanınmış siyasetçi ve yazar Milovan Djilas ülkenin dağılmasından önce Yugoslavya'nın ancak konfederasyona dönüşmesi halinde varlığını koruyabileceğini, Bosna'nın ise parçalanarak yok olacağını iddia etmişti.¹⁶

Bugünden geçmişe bakıldığında Yugoslavya'nın parçalanması kaçınılmaz görünse bile, Doğu Bloğu dağılırken içinde yer alan ülkeler arasında pazar ekonomisine en rahat geçişi yapabilecek, Batıyla entegrasyonu sağlayabilecek ülkelerinde başında Yugoslavya geliyordu. Soğuk Savaş süresince her iki blokla da ilişkiler kurmuş, ekonomisini diğer sosyalistlere ülkelere kıyasla daha liberal seviyeye getirmiş olan Yugoslavya, 1980'li yıllarda etnik milliyetçiliğin yükselmesiyle adım adım çöküşe yaklaştı. 1986 yılında Sırbistan'da Slobodan Milosevic'in iktidara gelmesi, Slovenya ve Hırvatistan'ın daha fazla anayasal ayrıcalık elde etmek için kitleleri harekete geçirmesiyle federasyon içinde gerilim artmaya başladı.¹⁷ Milliyetçi talepler Tito'nun 1980 yılındaki ölümünün ardından ülkenin dağılmasında önemli rol oynamış olsa da, üç yapısal kriz Yugoslavya'nın çöküşünde ön planda yer aldı: Federasyon çapındaki ekonomik kriz, cumhuriyetler arasında tırmanan iktidar mücadelesi ve merkezi devletin siyasi meşruiyetini yitirmesi.¹⁸ Her üç kriz de federal devleti ortadan kaldıran etnik milliyetçiliği körükleyerek 1990'lardaki iç savaşın önünü açtı. Kısaca 1980'lerde merkezi hükümetin gücünü yitirmesiyle eşitsizliklerin ve baskının kurumsallaşması, etnik aidiyetleri ve bağlılıkları hare-

¹³ John Lampe, *Yugoslavia as History: Twice There was a Country* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).

¹⁴ Carol Leff, "Democratization and Disintegration in Multinational States: The Break-up of the Communist Federations," *World Politics* 51, no. 2 (1999): 205-235.

¹⁵ Ivo Banac, "The Fearful Asymmetry of War: The Causes and Consequences of Yugoslavia's Demise," *Daedalus* 121, no.2 (1992): 141-174.

¹⁶ Sabrina P. Ramet, "Explaining the Yugoslav Meltdown, 1 'For a Charm Pow'rful Trouble, Like a Hellbroth Boil and Bubble': Theories About the Roots of the Yugoslav Troubles," *The Journal of Nationalism and Ethnicity* 32, no. 32 (2007): 735.

¹⁷ Robert Hayden, "Bosnia: The Contradictions of Democracy Without Consent," *East European Constitutional Review* 7, (1998): 47-51.

¹⁸ Christopher Bennett, *Yugoslavia's Bloody Collapse* (New York: New York University Press, 1996).

kete geçirdi. Yugoslavya'yı oluşturan milletler ayrılma taleplerini dile getirerek, bağımsız ulus devletlerin “vatan” olarak tahayyül ettikleri toprak parçasını etnik açıdan homojenleştireceğine, yani “vatanlarının” diğer etnik gruplardan temizleneceğine inandılar.

Bosna'nın dışında federasyonu oluşturan beş cumhuriyette iktidarı hedefleyen milliyetçi elitler, hem kendi toplumlarını hem de uluslararası kamuoyunu Yugoslavya'nın dağılmasının ve yerine bağımsız ulus devletler kurulmasının kaçınılmaz olduğuna ikna etmekte zorluk çekmediler. Ancak altıncı cumhuriyet Bosna diğer beşinden farklı olarak çok kültürlü ve çok etnisiteli siyasi yapıya sahipti.¹⁹ Müslüman, Sırp ve Hırvat topluluklardan hiçbiri Bosna'da çoğunluğu oluşturmuyordu. Bosna'da başlayan etnik gerilim Boşnakların Yugoslavya'da kenara itilerek mağduriyet yaşadıklarına dair hislerini pekiştirdi. Müslümanların “vatan” olarak tanımladığı toprak parçasının Sırlar ve Hırvatlar tarafından da anavatanları Sırbistan ve Hırvatistan'ın parçası olarak görülmesi, Bosna'daki sorunu içinden çıkılmaz hale getirdi. Yugoslavya'yı oluşturan cumhuriyetlerden Bosna hariç diğer beşinde, siyasi sınırların içinde çoğunluğu oluşturan bir etnik grup, devlete ait toprağı vatan olarak sahipleniyordu. Bunun karşısında Bosna anayasasında, ülke topraklarının, cumhuriyeti oluşturan Sırlar, Hırvatlar ve Müslümanların ortak mekânı olduğu yazıyordu. Bu durum Sırlar ve Hırvatların, “anavatanları” olarak gördükleri Sırbistan ve Hırvatistan dışında ikinci bir toprak parçasını vatan olarak nitelendirmelerine, Boşnaklarınsa diğer beş milletten farklı olarak sadece kendilerine ait içinde çoğunluğu oluşturdukları bir vatanları olmadığı anlamına gelmekteydi.

2. BOSNA'DA KİMLİĞİN VE TOPRAĞIN ETNİK NİTELİK KAZANMASI

Mental ve fiziksel sınırları oluşturma ve bu sınırları koruma süreci olarak da ifade edilebilen milliyetçilik, “milletin belli bir toprak parçası üzerinde inşa edilerek ve o toprak parçasında milletin egemenliği kendi yetkisine alarak kullanması gerektiğini savunur.”²⁰ Milliyetçiliğin bayraktarlığını yapan siyasi elitler milletin kendi devletine ve vatanına sahip olması gerektiğini iddia eder. Milliyetçi siyaset devletin sadece hâkim etnik gruba mensup iktidarlar tarafından yönetilmesi gerektiği iddiasından meşruiyet devşirir. Bu özelliği ile milliyetçilik, farklı etnik grupları dışlayıcı ve onları adeta yok sayan karakterdedir. Milleti oluşturan fertleri belirlemek, yani kimin millete dâhil edilip kimin dışarıda bırakılacağı kararı hiçbir topluluğun ve toprak parçasının etnik açıdan homojen olmaması nedeniyle zor bir süreçtir. Ancak tam da bu noktada milliyetçilik siyasi elitlere millete üyelik ölçütlerini belirleme yetkisini verdiği için, yani biz ve ötekiler arasında keskin sınırı çizme hakkını vermesinden dolayı çok güçlü bir ideolojidir.

Millet, tanımı gereği sınırları çizilmiş bir kimliğe sahiptir. Anthony Giddens

¹⁹ Susan L. Woodward, *Balkan Tragedy* (Washington D.C: Brookings Institution Press, 1995), 232.

²⁰ Jean Gottmann, *The Significance of Territory* (Charlottesville: University of Virginia Press, 1973), 95.

sınırlarının belli olmasını, modern ulus devletin iki ana unsurundan biri olarak nitelendirir. Diğer önemli unsur, ulus devletin meşru şiddet araçlarını Weber'in tanımına uygun biçimde tekeline almasıdır. Dolayısıyla ulus devlet, "sınırları belli bir iktidar çanağı" olarak ifade edilir. Giddens'e göre milliyetçilik; iktidar ve toprak arasında daha önce görülmemiş bir ilişkiyi kurgulaması nedeniyle en mükemmel sınır belirleyicisidir.²¹ Önceleri, iktidar daha çok kişisel bağlantılar veya kilise gibi sınır ötesi kurumlar aracılığıyla tesis edilmekteydi.²² Modernite ile birlikte, siyasi iktidar sadece fiziki sınırları çizilmiş ve apaçık tanımlanmış bir toprak parçasında ifa edilir hale geldi. İktidar ile toprak arasında kurulan bu yeni ilişki, modernite öncesi dönemden farklı olarak dolambaçsız ve doğrudandır: devlet sınırları içindeki toprakların tümünde ve her birey üzerinde iktidarını kurar ve uygular. Egemenlik kavramı bu ilişkiye dayalıdır.²³

Farklı etnik grupların arasındaki çatışmaların kaynağında, egemenlik ve toprak arasında kurulan birebir ilişki yatar. Çatışma; etnik grupların sınırlarının devletin sınırlarıyla uyuşmaması durumunda veya bir etnik grubun başka bir etnik gruba paylaştığı toprakla arasında ayrıcalıklı bağ kurması ve o toprak parçasını sadece kendisine ait vatan olarak tanımlamasıyla ortaya çıkar. Etnik çatışmada da toprak parçasına ait farklı talepler arasındaki rekabet belirleyicidir. Bireyler, etnik gruplar ve devletler, biz ve öteki arasındaki sınırın belirlendiği mücadele sürecinin aynı zamanda iktidar savaşı olduğunun farkındadır.²⁴

Toprak, toplumların ve devletlerin maddi ihtiyaçlarından daha fazlasını karşılar. Sadece millete ait olan toprak, hayatta kalabilmenin ön şartı olmanın yanı sıra tarih içinde en güçlü devamlılık imgelerinden birini teşkil eder. Millet ve devlet arasındaki ilişkiye dair toprak üzerinden kurulan bağ, grup olarak varlığını sürdürebilmenin birincil niteliği olarak algılanır.²⁵ Güvenlik ve istikrarın tesis edilmesinde bir toprak parçasına ve topluluğa aidiyet hissi önem taşır ve toplumsal ilişkilerin tesis edilmesi, üretilmesi ve sürdürülmesinde gerekli görülür.²⁶ Öte yandan, etnik grupların toprağa ait taleplerinin gerçekliği tartışmalıdır. Toprağa dair tarihi ve hatta mitolojik iddialar; coğrafi, ekonomik veya stratejik taleplerle güçlendirilerek gerçekleştirilir.²⁷

²¹ Anthony Giddens, *The Nation-State and Violence* (Berkeley: University of California Press, 1985), 120.

²² Jean Gottmann, "The Evolution of the Concept of Territory," *Social Science Information* 14, no.3 (1975): 33.

²³ Gottmann, *The Significance of Territory*, 2-7.

²⁴ Walker Connor, *Ethnonationalism, the Quest for Understanding* (Princeton: Princeton University Press, 1994).

²⁵ Jean Gottmann, "The Basic Problem of Political Geography: The Organization of Space and the Search for Stability," *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 73, no.6 (1982): 344-347.

²⁶ Liz Bondi, "Locating Identity Politics," *Place and the Politics of Identity* içinde, Der. Michael Keith, Steve Pile, (London: Psychology Press, 1993), 97-99.

²⁷ John Coakley, *The Territorial Management of Ethnic Conflict* (London: F. Cass, 1993), 1-2.

Milliyetçi söylemi kullanan siyasi iktidar, millet ve devlet bütünlüğünden ciddi boyutta güç devşirir. Milliyetçiliğin, aidiyet ve devamlılık ihtiyacını sürekli körüklemesinin nedeni de tam olarak budur. Milliyetçilik, aidiyet ve devamlılık üzerinden bireylerin desteğini alır ve meşruiyet kazanır. Bir toprak parçasıyla organik bütün oluşturduğu iddia edilen millet tahayyülü, vatan imgesinde ifadesini bulur. Bir anlamda tahayyül edilen millet, mekânda vatan olarak vücuda gelir. Sınırları belirlenen vatanda demografik gerçeklik ne olursa olsun, hatta millet o toprak parçasında çoğunluğu oluşturmasa dahi aidiyet ve devamlılık retoriği meşruiyetin temelini teşkil eder. “Tarihte bu vatanda herkesten önce biz vardık” iddiası diğer etnik gruplara karşı sıklıkla kullanılır. Gerçekliğin milliyetçi taleplere uygunsuz yanlarını ve çelişkilerini bastırmaya yarayan bu eğilim, milliyetçiliğin başka bir niteliğidir. Milliyetçi söylemde kullanılan söylenceler, hatıralar ve mitler, vatanda tarih içinde sürekli aynı milletin bulunmadığı, diğer milletlerin de o vatanda benzer hakları ve talepleri olduğu gerçekliğini gizler veya yalanlar. Yukarıda anlatılan süreç, yani farklı milliyetçiliklerin birbirleriyle çatışan talepleri, sosyalizmin çöküşünden sonra eski Yugoslavya’da da yaşandı. 1980’lerle birlikte Yugoslavya’yı oluşturan cumhuriyetleri yöneten siyasi elitler, milletlerine yönelik tehdit ve tehlikeler inşa ederek ve bunu milli kimliğin belirleyici ögesi haline getirdiler. Bu tehdit ve tehlikelerden kurtuluş yolu olarak homojen vatanlarda milli toplulukların kurulmasını gösterdiler.

Hırvatistan’da Hırvatlar ve Sırlar arasında başlayan çatışmalar 1992’de Bosna’ya sıçradı. Hırvatistan ve Slovenya’nın bağımsızlığının Avrupa Topluluğu tarafından tanınmasıyla, dağılan Yugoslavya’da milli egemenlik ilkesinin farklı etnik grupların bir arada yaşadığı bölgelere nasıl uygulanacağı sorusu belirdi. Hırvatistan bağımsızlığını kazanırken bu ülkenin bazı bölgelerinde çoğunluğu oluşturan Sırların da Hırvatistan’dan ayrılma hakları olacak mıydı? Benzer sorular Yugoslavya’yı oluşturan cumhuriyetlerde azınlık olarak yaşayan, ancak buldukları bölgelerde çoğunluğu oluşturan Bosna’daki Sırlar ve Hırvatlar, Makedonya’daki Arnavutlar, Sırbistan ve Karadağ’da bulunan Sancak Müslümanları için de geçerliydi. Bütün cumhuriyetlerin üstünde yer alan ve sigorta olarak görülen federal devlet ortadan kalkarken, Yugoslavya’nın dağılması sürecinde etnik gruplar gelecekleri konusunda kaygı duymaya başladı. Sırp milliyetçileri, Hırvatistan ve Bosna’da Sırların çoğunluğu oluşturduğunu iddia ettikleri bölgelerin Sırbistan’a bağlanması taleplerini ortaya sürdü. Bu talepler Sırbistan’da iktidarı elinde tutan Miloseviç’in “Büyük Sırbistan” hayaliyle de örtüşüyordu. Aynı şekilde Hırvat milliyetçileri, Bosna içinde Hırvatların çoğunlukta oldukları bölgelerin bağımsızlığını yeni kazanan Hırvatistan’la birleşmesini istiyordu. Bosna’daki güvenlik kaygısının vahim seviyeye yükselmesinde, Yugoslavya’nın çöküşünün getirdiği siyasi belirsizlik önemli rol oynadı. Bosna’nın Yugoslavya’dan ayrılma talebinin Avrupalı güçler ve kurumlarca meşru olarak tanınması ve Bosnalı Sırların Bosna’nın bağımsızlığına karşı çıkması çatışmaların fitili ateşledi. Bosnalı Sırlar, Hırvatistan ve Slovenya’nın ayrılması sonrasında tamamen Sırbistan’ın kontrolüne geçen daha küçük Yugoslavya’dan ayrılmaya karşı çekerken, tam da

bu nedenle Boşnaklar ve Hırvatlar artık eski niteliğini kaybeden ve “Büyük Sırbistan” olarak gördükleri Yugoslavya içinde kalmak istemiyordu. Uluslararası topluluk Bosna’nın bağımsızlığına onay verirken, Bosna’nın çok uluslu bütünlüğünü korumaya ne istekli ne de muktedir. Batı’nın kayıtsız kalması nedeniyle insanlık dramına dönüşen Bosna, Soğuk Savaş sonrasında kurulan Yeni Dünya Düzeni’nin “mahiyetinin en çıplak ifadesi” haline geldi.²⁸ Kısaca, Bosna’da çelişen siyasi taleplerin savaş yoluyla çözüme kavuşturulmasının önü açıldı. Milli kimliklerin şekillenmesinde artan ölçüde silahlı mücadele belirgin olacaktı.

Bosna’da kurulan ilk siyasi partiler etnik-millî temeller üzerine bina edildi. Bu şekilde örgütlenen ilk parti Aliya İzzetbegović’in Müslüman Demokratik Eylem Partisi oldu. Hırvatların çıkarlarını korumak üzere kurulan parti, Franjo Tuđman’ın Hırvatistan’daki Hırvat Demokrat Birliği’nin bir kanadıydı. Bosna’da Sırp tarafından kurulan parti; Sırp’ların yoğun olarak yaşadığı Hırvatistan’daki Krayina bölgesiyle Batı Bosna arasında güçlü siyasi bağlar kuran, Sırp ulusunun çıkarlarını temsil ettiğini iddia eden Hırvatistan’daki Sırbistan Demokratik Partisi’nin bir koluydu. İzzetbegović’in partisi, Yugoslavya’dan bağımsız, merkezi yönetimin güçlü olduğu bağımsız Bosna’nın kurulmasını savunuyordu. Sırp’ların partisi Sırp nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde tabanını sağlamlaştırarak; bu bölgeleri Sırbistan ve Hırvatistan’da Sırp’ların yoğun olarak yaşadığı Krayina bölgesiyle birleştirerek kurulacak Büyük Sırbistan’ın içinde yer almayı hedefliyordu. Hırvatların partisinin nihai amacı da benzer şekilde Hırvatların Bosna’da yoğun olduğu bölgelerin ayrılması ve bağımsızlığını yeni kazanan anavatan Hırvatistan’a bağlanmasıydı. Partilerin birbirlerine karşıt konumları, tasavvur ettikleri vatan kavramlarının fiziksel sınırlarının birbirinden tamamen farklı olmasından kaynaklanıyordu. Boşnaklar, Bosna’nın bağımsızlığı sonrasında yaşanacak sürece Sırbistan ve Hırvatistan’ın müdahil olmasını kesinlikle reddediyordu. Sırbistan ve Hırvatistan’daki milliyetçi parti ve grupların bağımsızlık sürecine müdahalesinin, Bosna’ya saldırı anlamına geleceğini iddia ettiler.

Savaş daha başlamadan etnik gruplar birbirlerini baskı altına alarak karşılıklı suçlamalarla, korku ve güvensizlik ortamının oluşmasına katkıda bulundular. Bu korku ve güvensizlik ortamında etkili olmaya başlayan milliyetçi söylem, Bosna’da yaşayan bireyleri etnik bölünmeye hazırlayarak, farklı etnik gruplara mensup dostlarını, komşularını hatta aile fertlerini çıkacak savaşta cephenin diğer tarafında yer alacak düşman adayları olarak konumlandırıyordu. Bireyler sadece Sırp, Müslüman veya Hırvat kimliklerine indirgendiler. Belgrat medyası, Hırvatları İkinci Dünya Savaşında faşizmle ortak hareket eden Ustaşi olarak nitelendirirken, Zagreb medyası da Sırp’ları 1945 öncesindeki aşırı milliyetçilere referansla Çetnikler olarak adlandırıyordu. Karşılıklı birbirini suçlayan Sırp ve Hırvatlar Müslümanları “köktendinci” olarak nitelendirmede anlaşıyordu. Hem Hırvatlar hem de Sırp’lar, Bosna’da “köktendinci İslami gruplara” karşı savaştıkları iddiasıyla

²⁸ Tanıl Bora, *Bosna-Hersek: Yeni Dünya Düzeni’nin Av Sahası* (İstanbul: Birikim Yayınları, 1994).

Batı'nın kendilerine destek vermesi gerektiğinin altını çiziyordu. Bosna'daki Hırvat ve Sırp partileri arasında önemli farklılıklar olmakla birlikte, kendi yaşadıkları bölgelerin etnik olarak homojenleştirilmesi amacıyla birleşiyorlardı. Çatışmaları körükleyen milliyetçi propaganda sarmalı, farklı etnik gruplardan insanların birbirlerinden nefret etmelerine ve birbirlerini acımasız bir savaşa itmelerine yol açtı.

Boşnaklar arasında 1945 sonrasında milli kimliğin nasıl tanımlanacağı üzerinde başlayan tartışma Yugoslavya'nın dağılması ve iç savaş süresince devam etti. Bir taraf ulusal kimlik tanımı olarak dine verilen referansla "Müslümanlık" (*Muslimanstvo*) üzerinde dururken, daha seküler elitler teritoryal aidiyet vurgusuyla toplumun "Bosna milleti" (*Bošnjastvo*) olarak tanımlanmasını istedi.²⁹ 1990 yılında yapılan seçimlerde Boşnakların çoğunluğunun oyunu alan Aliya İzzetbegović'in partisi Bosna'nın bütünlüğünü savunmakla birlikte, parti içinde bulunan bazı gruplar savaşın belli dönemlerinde Bosna'da kendilerinin çoğunlukta olduğu topraklarla Sırbistan ve Karadağ'da bulunan Müslümanların çoğunlukta olduğu Sancak bölgesinin birleştirilmesi gerektiğini savundu. Ancak Müslüman milliyetçiliği olarak tanımlanabilecek siyasi akım zaman içinde daha seküler bir noktaya evirildi. 1993 yılında varılan anlaşmayla Bosnalı Müslümanların "Müslüman" olarak değil "Boşnak" olarak tanımlanması kararlaştırıldı.

Homojen etnik bölgeler ya da devletçiklerin Bosna içinde vurgulanarak öne çıkarılmasından itibaren üç etnik grubun üyeleri kendilerini, hangi bölgede yaşadıklarına bağlı olarak bir ikilem içerisinde buldular. Bireyler, eğer ait oldukları etnik grubun çoğunlukta olduğu bölgede yaşıyorlarsa tüm medeni ve siyasi haklarının teminat altına alınması ayrıcalığından yararlanacaklarını düşündüler. Ancak diğer etnik grubun çoğunlukta olduğu bir bölgede azınlıkta kalanlar, kendilerinin ikinci sınıf vatandaş statüsüne ineceği tehlikesini hissettiler. Örnek olarak vermek gerekirse Hırvatların çoğunlukta olduğu bölgede yaşayan bir Hırvat, o bölgenin Hırvatistan'a katılması halinde Hırvat çoğunluğun bir parçası olacak, ancak aynı bölge Bosna içinde kalırsa ülke içinde azınlıkta kalacağı farkındaydı. Benzer şekilde Bosnalı Sırp Sırbistan'la birleşmeleri halinde çoğunluk, Bosna içinde kalmaları halinde azınlık olacaklardı. Boşnaklarsa Bosna'nın bağımsızlığı halinde bile çoğunluğu oluşturamıyor ve nüfus oranları %50'inin altında kalıyor, Bosna'nın parçalanması halinde azınlıkta kalacaklarını biliyorlardı. Bosna'nın karma topluluklardan oluşan ve daha önce etnik ölçütler çerçevesinde tanımlanmamış bir toprak parçası olması, kimin çoğunlukta kimin azınlıkta kalacağı sorusuyla birleşince etnik temizlik milliyetçi zihinlerde tek çözüm olarak belirdi. Etnik temizlik seçeneği milliyetçilik sarmalındaki her üç etnik grup tarafından sorgulanabilmiş olsaydı, bunun Bosna nüfusunun önemli kısmını kitlesel ölçekte yerinden edeceği ve toplu katliamlar gibi felaketleri getireceği öngörülebilirdi.

²⁹ Aydın Babuna, *Bir Ulusun Doğuşu: Geçmişten Günümüze Boşnaklar* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 197-203.

Uluslararası toplumun Bosna ile ilgili barış girişimleri, Avrupa Topluluğu'nun 1991 yılı Haziran ayındaki ilk bildirimiyile, 14 Aralık 1995'te Paris'te imzalanan, ABD'nin aracılık ettiği Dayton Anlaşması arasında geçen süre içinde gerçekleştirildi. Uluslararası toplumun gözünde Bosna, birbirinden keskin çizgilerle ayrılan etnik gruplardan oluşuyordu. Bu durum, Avrupa Birliği'ni ve Birleşmiş Milletleri temsil eden müzakerecilerin barış planlarında kullandıkları terimlerde, etnik kökene dayalı kimlik varsayımlarında ve bu kimlik varsayımları ile toprak arasında kurulan bağlantıda açığa çıkıyordu. Toprak ve etnik kimlik arasında kurulan birebir bağlantının bölünmeyi getireceği aşıkardı. Bu noktada etnik ayrışmanın ilk hamlelerinin Hırvatistan ve Sırbistan içindeki milliyetçi kanatlardan geldiğini vurgulamak önemlidir. Bölünmeyi gösteren ilk harita 1991 yılının Haziran ayında Hırvat medyasında yayınlandı ve Sırbistan liderliği ile Bosna'nın bölünme olasılığına dair süregelen görüşmeleri yansıtmaktaydı. Akabinde, Bosnalı Sırplar, Hırvatistan'da Sırpaların yaşadığı bölgelerde uygulanan stratejiye benzer şekilde, Bosna'da kurmayı planladıkları özerk Sırp Bölgelerinin haritalarını yayınladılar. Bosna'daki Müslümanların yayın organları, 1991 yılındaki nüfus sayımını temel alan ve üç kantonu içeren bir Bosna haritası çıkardılar.³⁰ Görüşmelerde Bosna'nın etnik bölgelere ayrılması üzerinde ısrar edildikçe, Müslüman tarafın Sancak bölgesini de kapsayan bağımsız ve homojen bir Müslüman devleti çözüm olarak görme olasılığı da yükseldi. 1993 yılının Ocak ayında Wance-Owen planının önerilmesinden sonra, Bosna'da yayınlanan Ljiljan adlı gazetede, altısı Müslüman olan on kantonun savunulduğu bir harita yayınlandı. Bu harita, Müslüman liderliğin içinde en azından bazı unsurlarının, Sırp ve Hırvatlarla paralele şekilde etnik bölünmeyi onayladığını gösteriyordu.³¹

Barış sürecinin bölünmeyi dışlayan seçenekler yerine bu etnik bölgeler ve sınırlar üzerinde yapılması, uluslararası toplumun ayrılıkçı partilerin politikalarıyla uyumlu olarak hareket ettiğini kanıtlar. Bu yaklaşımın sonucu olarak, Dayton anlaşması Bosna'yı oluşturan farklı etnik grupların bir arada bulunmasını etnik bölünme üzerinden sağlamıştır. Yani Bosna'yı önce bölmüş sonra birleştirmiştir. Dayton anlaşmasının Bosna'nın yeniden yapılanması için çözüm olarak sunulması, uluslararası diplomatların, etnik bölünmeye dayalı bir mantıkla hareket ettiklerini ortaya koymaktadır.³² Bu bağlamda, Bosna'daki etnik temizlik, ABD ve Avrupa Birliği'nin söylem olarak karşı çıktığı, ancak uygulamada yani Bosna'nın yeniden inşasında temel aldıkları çözümün omurgasını oluşturmaktadır.³³ Dayton'a yapılan en önemli itiraz silahlı mücadele, katliamlar ve etnik temizliğe başvuran Bosnalı Sırpaların nüfus oranlarından daha yüksek bir toprak verilerek adeta ödül-

³⁰ Mladen Klemencic, "Territorial Proposals for the Settlement of the War in Bosnia Herzegovina," *Boundary and Territory Briefing* içinde, Der. Martin Pratt ve Clive Schofield, (Durham: Durham University Press, 1994), 28-35.

³¹ Klemencic, *Territorial Proposals*, 51.

³² William Connolly, "Pluralism, Multiculturalism, and the Nation-State: Rethinking the Connections," *Journal of Political Ideologies* 1, no.1 (1996): 61.

³³ Jean Baudrillard, *The Perfect Crime* (London: Verso, 1996), 136-137.

lendirilmiş olduğu gerçeğidir. Dayton Anlaşmasının; Kıbrıs, Keşmir, Filistin gibi başka kriz bölgelerinde daha önce denenmiş, ancak uzun vadede çözüm üretmeyen böl ve yönet ilkesine dayalı olduğu görülmektedir.

3. ULUSLARARASI ÖLÇEKTE YAPILANDIRILAN BİR DEVLET

Bosna'nın bağımsızlığı, 1992 yılının Nisan ayından başlayarak tanınmış ve 1995 yılının Aralık ayında Dayton anlaşmasıyla teyit edilmiştir. Bununla birlikte, hukuki tanınma ve meşruiyet birbirinden tamamen farklı iki kavramdır. Hırvatistan'daki Tudjman ve Sırbistan'daki Milosevic döneminin sona ermesinden sonra, Bosna'nın meşruiyet sorununun sadece Zagreb ve Belgrat'ın bu devleti yok saymalarından kaynaklanmadığı anlaşıldı. Bosnalı Sırplar, Dayton anlaşmasıyla elde ettikleri yarı egemen statülerini güçlendirmeye hiç olmadıkları kadar kararlı, Saraybosna yerine Belgrat ile bağlarını geliştirmeye hiç olmadığı kadar hazırlıklıydılar. Sırplar; Boşnaklar ve Hırvatların 1991'in sonunda "dağılmakta olan Yugoslavya'nın bir parçası olarak kalmak anlamsızlaşıyor" hislerine benzer duyguları, Dayton ile ortaya çıkan Bosna devletine karşı beslemeye devam ediyorlar. Bosnalı Sırplar, Sırbistan'ın liderlik edeceği federal Yugoslavya'yı Boşnaklar ve Hırvatların birlikte hareket ederek yok ettiklerini vurgulayarak, gerçek ayrılık yanlıları olarak Bosna'dan ayrılmayı isteyen kendilerini değil, Yugoslavya'dan ayrılan Boşnakları ve Hırvatları görüyor. Benzer şekilde Tudjman'ın ölümü sonrasında Bosna Hırvat partileri radikalleşerek Dayton anlaşmasını kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmenin yollarını aramaya başladı. Kısaca, Bosna devletinin sonu gelmeyen meşruiyet sorunu, Bosna'yı oluşturan üç toplumunun aidiyet ve kimlik gibi temel konularda çok farklı tercihlerinin olması nedeniyle devam etmektedir.

Sınırlar konusundaki ihtilaflar, siyasi sorunların çözümü en zor olanları arasında yer alır. Sınırların nasıl belirleneceği sorusu, demokrasinin kurulması ve işleyen karar alma mekanizmalarının oluşturulmasından önce cevaplanmalıdır. Bir toplumu oluşturan farklı gruplar sınırlar konusunda temelden farklı fikirlere sahip olduğunda, devletin egemenliği ve meşruiyeti sorunun merkezi haline gelir. Başka bir deyişle, Bosna'nın üç toplumunun Bosna'nın egemenliği ve devlet olması konusunda farklı görüşleri aşağı yukarı eşit ölçüde meşrudur ve aralarındaki anlaşmazlıkları açıkça gidermenin bir yolu şimdiye kadar bulunamamıştır.

Yugoslavya'nın dağılma sürecinde dönemin Avrupa Topluluğu'nun girişimiyle Aralık 1991'de kurulan Badinter Komisyonu, Slovenya, Hırvatistan ve Makedonya'da yapılan referandumlarda bağımsızlığın desteklendiğini dikkate alarak bu cumhuriyetlerin mevcut sınırlar çerçevesinde Yugoslavya'dan ayrılabilceği yönünde görüş belirtti. Komisyon Bosna'da yapılacak benzer referandumdan bağımsızlık yönünde sonuç çıkarsa, Bosna'nın da mevcut sınırları korunarak Yugoslavya'dan kopabileceğinin altını çiziyordu. 29 Şubat-1 Mart 1992'de Bosna'da yapılan referandumu Sırplar boykot ederken, seçmenlerin %63'ünün

katıldığı oylamada Boşnak ve Hırvatlar %99 oranında bağımsızlık yönünde oy kullandılar. Uluslararası toplumun, Bosna gibi çok uluslu ve egemenliği tartışmalı bir ülke de dâhil olmak üzere, Yugoslavya'nın halefi olan devletleri *Uti possidetis juris* (federasyonun iç sınırlarının egemen devletler arasındaki uluslararası sınırlara dönüşmesi) ilkesi temelinde tanıma kararı, yoğun tartışmalara konu oldu ve eleştirilerin odağında yer aldı. *Uti possidetis juris* ilkesi, Latin Amerika ülkelerinin ve 20. yüzyılın ortalarından itibaren de Afrika'daki sömürgelerin bağımsızlık sürecinin doktrin niteliğindeki kuralı olarak tasarlanmıştı. Kıtadan ayrılan Batılı kolonyal güçler ve sömürgecilik karşıtı Afrikalı liderlerin çoğu, zaten sorunlu bağımsızlık sürecine bir de devletlerin sınırlarının değiştirilmesi tartışmasını eklememek için *Uti possidetis juris* ilkesini kabul etmişti. Afrika bağlamında, *Uti possidetis juris*'in sömürgecilikten bağımsızlığa düzenli geçişe imkân vereceği beklentisi önemli ölçüde karşılanmıştı. Öte yandan, eski Yugoslavya'da, bu ilkenin titiz biçimde uygulanması sorunları çözmek bir yana ciddi krizleri beraberinde getirdi. İlkenin uygulanmasıyla mevcut sınırlar içinde bağımsızlığını kazanan Hırvatistan'da yer alan Krayina ve Slavonya Sırları ile Bosna'daki Sırlar kendilerine verilen azınlık statüsünü kabul etmediler. Uluslararası toplumun karşı çıkılamaz olarak ilan ettiği sınırları değiştirmek için şiddete başvurdular. Uluslararası toplumun, Sırların boykot ettiği ve Hırvat-Müslüman çoğunluğun bağımsızlık yönünde oy kullandığı 1992 referandumu temelinde Bosna'yı mevcut sınırlar içinde egemen bir devlet olarak tanıma kararı, Sırları şiddetin tek çıkar yol olduğuna inandırdı. Uluslararası hukuk uzmanı Steven Ratner Yugoslavya ölçeğinde *Uti possidetis juris*'i “budalaca bir kural” olarak nitelendirir. *Uti possidetis juris*'in Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'ya uygulanmasını savunanlar kurulacak liberal demokratik rejimlerin mevcut sınırların değişmesine gerek kalmadan işleyebileceği iddiasını öne sürdüler. Ancak Ratner insan haklarının henüz yerleşmediği bu ülkelerde mevcut sınırlarını koruyarak ayrılan devletlerin içinde kalan azınlıkların etnik temizlik ve soykırıma tabii tutulduğunu belirterek, Yugoslavya'nın dağılması sürecinde *Uti possidetis juris* üzerinde ısrarcı olmanın büyük hata olduğunu vurgular.³⁴

Uluslararası güçlerin Bosna'da mevcut sınırların değişmeyeceğine dair ısrarı, Dayton Anlaşması'nı ortaya çıkaran şartlar içinde en belirleyici olanlardan biridir. Dayton'u destekleyen ABD ve Avrupa devletleri, kısa dönemde olmasa bile orta ve uzun vadede Bosna'da sürdürülebilir siyasi sistemin mevcut sınırlar içinde kurulacağına inanarak, Bosna'nın bölge güvenliğine ve barışına tehdit olmaksızın çıkacağını umut ediyordu. Aradan geçen yıllar neticesinde bu umutlar boşa çıkmasa da, Bosna'da barış kendi ayakları üzerinde duran bir sistem sonucunda değil ülkeyi yöneten ve uluslararası güçler tarafından desteklenen himaye rejimiyle gerçekleşmiştir. İnan Rüma'nın “ucube devlet yapısı” olarak tanımladığı Bosna, Dayton sonucunda “entite” olarak tanımlanan kendi meclislerine sahip

³⁴ Steven R. Ratner, “Drawing a Better Line: UTI Possidetis and the Borders of New States,” *The American Journal of International Law* 90 (1996): 616-617.

bir federasyon ve bir cumhuriyete ayrılır: Boşnak-Hırvat Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti (Republika Srpska).³⁵ Bu iki siyasi birimin “devlet altı devlet” olarak değil de “entite” olarak tanımlanmasının nedeni, gelecekte özellikle de Sırların bağımsızlıklarını ilan ederek Bosna’dan ayrılmalarının önüne geçebilmektir. 1991 nüfus sayımında Sırların oranının %31 olduğu düşünülürse, kurulan Sırp Cumhuriyetine ülke topraklarının %49’u verilerek Sırlar bir anlamda ödüllendirilmiş oluyordu. Ancak bunun karşılığında taviz olarak devlet olarak değil de entite olarak tanınan Sırp Cumhuriyetiyle, Sırların Bosna’dan ayrılma hakları uluslararası hukuk açısından ellerinden alınıyordu. Kurulan Sırp Cumhuriyeti merkezi idarenin güçlü olduğu bir siyasi yapıyken, Boşnak-Hırvat Federasyonu kendi meclisleri olan 10 adet kantondan oluşan gevşek bir yapıdır. Bütün bunlara ek olarak ülkenin kuzeyinde stratejik olarak Sırp Cumhuriyeti’ni ikiye bölen ve yine kendi meclisi olan Brcko özerk bölgesi bulunur. Dayton sonrası kurulan Bosna toplam 14 meclis, 180 bakanlıkla adeta dev bir siyasi/bürokratik mekanizma yaratmıştır. Bosna’nın yönetilememesi bir yana, gayri safi yurtiçi hâsılanın %60’ını tüketen siyasi yapı dönemde sürdürülemez durumdadır.³⁶ Bu karmaşık ve masraflı siyasi yapı içinde kurulan merkezi devletin, kendi altında yer alan siyasi birimler arasında çıkan sorunları çözemeyecek kadar zayıf tutulması da diğer önemli bir sorundur. Dayton ile kurulan ve kendi kendini yönetmekten aciz olan bu siyasi ucubenin tepesinde en yüksek otorite olarak kabul edilen, Avrupa Birliği üyesi ülkeleri arasından atanan Yüksek Temsilci ve ona bağlı teşkilatı bulunmaktadır. Bosna halkının oylarıyla değil de adeta bir sömürge valisi gibi atanan Yüksek Temsilci, halkın oylarıyla seçilmiş siyasetçileri görevden almaya kadar varan geniş yetkilerini Bosnalı seçmenlere hesap vermeden kullanabilmektedir. İnan Rüma’nın belirttiği gibi Dayton, Bosna’yı parçalara ayırarak bütünleştirmeye çalışan ve işlemeyen siyasi yapısıyla ciddi egemenlik paradoksu ortaya çıkarmıştır: “Bosna-Hersek ancak uluslararası müdahale sürdükçe bir ve bütün olarak kalabiliyor, ancak bu müdahale de ülkenin egemenliğini zedeliyor. Bu anlamda, Bosna-Hersek’in açmazı gayet belirgindir: Birliğini egemenliğini kaybetmeden koruyamamaktadır.”³⁷

4. BOSNA’DA GERÇEK BARIŞA İLİŞKİN ZORLU GÖREVLER VE GEREKLİLİKLER

Günümüzde, karşılaşılan en zorlu görev, kalıcı barışın hüküm sürdüğü Bosna’yı inşa etmektir. Gerçekte Dayton anlaşması bağlamında uluslararası güçler arasında oluşan konsensüs, yeni bir devlet inşasını değil savaşı sona erdirmeyi amaçlıyordu.³⁸ Yaşanan kanlı iç savaş sonunda taraflardan hiçbiri sahada zafer kazana-

³⁵ İnan Rüma, “Uluslararası Toplum ve Egemenlik: Bosna Hersek Örneği,” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 63, no.1 (2008): 243-245.

³⁶ Peter Remenyi, “The Statehood of Bosnia-Herzegovina According to the Hartshorne Model,” *Historia Actual Online* 27 (2012):135.

³⁷ Remenyi, *The Statehood of Bosnia-Herzegovina*, 257.

³⁸ David Chandler, “From Dayton to Europe,” *International Peacekeeping* 12, no.3 (2005): 336.

mamış, çatışmalar ancak uluslararası güçlerin devreye girmesiyle durdurulabilmiştir. Uluslararası diplomatlar, Bosnalı siyasetçiler ve aydınlar kalıcı barış için gerçeklikle yüzleşmelidir. Bosna bugün parçalara ayrılmış bir devlettir ve gelmiş geçmiş en acı insanlık dramlarından birini yaşamış toplumlardandır. Bosna'da kalıcı barışın yeniden tesis edilmesi için, hem etnik temizliğin hem de Bosna'nın üç siyasi birim olarak milliyetçi eksende bölünmesinin, hâlihazırda gerçekleşmiş olduğunun karşılıklı kabulü gereklidir. Yugoslav yazar Milovan Djilas'ın ifadesiyle, Bosna'da kalıcı çözüm, "artık savaş, çatışma ve devlet hegemonyaları gibi eski yöntemlerle aranmamalıdır." Bunun yerine çözüm, "sadece uzun vadede gerçekleştirilebilecek olsa da, insan haklarının sıkı sıkıya uygulanması, anlaşmazlıkların sabırlı biçimde çözümü, açık demokratik toplumların ve şiddet içermeyen, hegemonyaya dayalı olmayan devlet politikalarının gerçekleştirilmesi yoluyla aranmalı ve bulunmalıdır."³⁹ Vatandaşlık haklarını ve özgürlüklerini güvenceye alacak olan değerlere ve normlara sahip olan kurumların inşa edilmesi, uzun vadede barışa ulaşmanın gerekliliklerinden biridir.

Dayton, bölünmez bir bütün olduğu düşünülen Bosna'yı, her ikisine de paralel statü verilmiş olan iki birime ayırmıştır. Yugoslavya'nın çökmesiyle sarsılan ve savaş nedeniyle radikalleşen Bosnalı Sırp, siyasi birimlerini korumaya ve kollamaya kararlılar. Birçoğu Sırp Cumhuriyeti'nin kan dökülerek kurulduğunun bilincindedir. Bununla birlikte kendilerini Kosova ve Hırvatistan'daki Sırp topluluklarına kıyasla şanslı addediyorlar. Dolayısıyla, Sırp Cumhuriyeti adındaki entite, Bosnalı Sırp için zor zamanlarda güvenliğin ve hayatta kalmanın asgari teminatı olarak algılanıyor. Bu nedenden ötürü Bosnalı Sırp, daha merkezîyetçi bir Bosna devletinin oluşmasını Sırp Cumhuriyeti'nin altının oyulması şeklinde değerlendirerek merkezi idarenin güçlendirilmesi taleplerine karşı çıkıyorlar.

Boşnaklar, sayıca Bosna'daki en büyük etnik grubu oluşturmaktadır. Bu durum, nüfus olarak diğer etnik gruplardan fazla sayıda olmanın siyasetin temel belirleyicisi olmak anlamına geldiği Balkanlarda büyük önem taşımakta ve Boşnaklarla diğer iki etnik grup arasında gerilim doğmasına neden olmaktadır. Müslümanların Bosna nüfusu içinde sayıca üstünlüğü, Bosna'da güçlü merkezi devletin oluşması halinde, onları siyaseten en güçlü aktör haline getirecektir. Ancak Dayton'a göre belirlenen devlet yapısı bu koşulu yerine getirmemektedir. Bu anlaşma sonucunda kurulan merkezi devletin gücünün çok sınırlı olması, gevşek ve âdem-i merkezîyetçi siyasi yapının Sırp Cumhuriyeti'ne Sırbistan ile ilişkiler kurma ve geliştirme hakkını, Hırvat bölümüne de Hırvatistan'la benzer ilişkiler kurma imkânını vermektedir. Bu âdem-i merkezîyetçilik ve egemenliğin dışı doğru yayılması Boşnakların beklentilerini karşılamaktan çok uzaktır. Boşnaklar kendilerini, anlaşılabilir biçimde, Bosna Savaşı'nın en büyük kurbanları olarak görme eğilimindedir. Öte yandan, haksız şekilde kendilerini aynı zamanda savaşın yegâne kurbanları

³⁹ Hugh Poulton, *The Balkans: Minorities and States in Conflict* (London: Minority Rights Publications, 1993).

olarak nitelendirme eğilimleri de bulunmaktadır. Boşnaklar, kendi çıkarlarına daha uygun olan güçlü merkezi devleti kurmayı hala arzulamaktalar. Dayton'dan 19 yıl sonra, Bosna'daki uluslararası toplumun bunu yapmaya ne gücü ne de isteği olduğu aşikârdır.

Bosnalı Hırvatlar bu üç grup içinde siyasi durumları en muğlak konumda olan kesimdir. Slovenlerin katkısını ihmal etmeden, Yugoslavya'nın dağılmasına neden olan temel unsur Sırp-Hırvat rekabetidir. Bu rekabet Hırvatistan'daki iç savaşı hızlandırmış ve Bosna'daki savaşın önünü açmıştır. Öte yandan zaman, Bosna'da Hıvatların Sırlar kadar Boşnaklarla da rekabet içinde olduğunu göstermiştir. Yine de, ne gariptir ki, Batılı güçlerin ısrarı sonucunda kurulan Hırvat-Boşnak askeri ittifakı, Bosna'da ve Hırvatistan'daki Sırların geri çekilmesini sağlama stratejisinde kilit unsur olmuştur. Bunun sonucunda, Bosnalı Hırvatlar kendilerini Boşnaklarla Dayton'da kurulan federasyon içinde bulmuşlardır. Yıllar içinde sağlanan tüm eşitlik ve mutabakat teminatları, Hırvatlar arasında federasyon içinde Boşnaklara kıyasla geri planda kaldıklarına dair baskın algının oluşmasını engellemiştir. Onların görüşüne göre, Bosnalı Sırlar, Sırp Cumhuriyeti'nin anayasal olarak tesis edilen statüsü nedeniyle az çok güvendedirler, ancak kendilerinin böyle bir garantisi mevcut değildir. Müslümanlarla olan federasyonun dağılması ve Hırvat yönetim biriminin oluşturulması onların bakış açısına göre en iyi çözümler olacaktır. Öte yandan, böylesine kökten değişiklik neredeyse imkânsızdır, çünkü bu Dayton çerçevesinin en temel unsurlarından birine darbe indirilmesi anlamına gelecektir.

Bosnalı üç topluluğun her birinin, farklı jeopolitik bağlarla ilintili olarak azınlık sendromu vardır: Bosna-Hersek federasyonu içinde Hırvatlar kendilerini Boşnaklar karşısında azınlık olarak hissederken, Bosna devleti içindeki Sırlar kendilerini Boşnak ve Hırvat çoğunluğun karşısında azınlık olarak görmektedir. Boşnaklarsa Sırbistan ve Hırvatistan'ı birlikte düşündükleri eski Yugoslavya'yı oluşturan ve Bosna'yı çevreleyen bölgede Sırlar ve Hıvatlara göre kendilerinin azınlıkta kaldığına inanmaktalar. Bu azınlık sendromu her etnik topluluğun, Dayton anlaşmasıyla oluşan hassas dengeye karşı savunmacı bakış açısı benimsemesine neden olmaktadır.⁴⁰ En revizyonist grup olan ve Dayton'da kendi devletçiklerini edinen Sırlar bile, Dayton uzlaşısına ilişkin gizli bir memnuniyetsizlik içindeler, çünkü Dayton onların Bosna'dan ayrılmasını engellemekte ve Sırları devletin yönetimine katılmaya zorlamaktadır. Bu üç savunmacı ve zıt anlayış günümüzde Bosna siyasetini şekillendirmektedir.

SONUÇ

Yugoslavya'nın yok olmasına neden olan sebep, etnik nefret değil, çoklu ekonomik, anayasal ve siyasi kriz olmuştur. Etnik hoşgörüsüzlük Yugoslavya içinde her zaman mevcut olmasına rağmen, siyasi ekonomik ve anayasal krizin üstüne çıka-

⁴⁰ Sumantra Bose, *Bosnia After Dayton* (Oxford: Oxford University Press, 2002), 259.

cak bir yoğunluğa hiçbir zaman ulaşamamıştır. Etnik hoşgörüsüzlük, ekonomik ve siyasi krizler ardından gelen savaş ve katliamların etkisiyle sorunları içinden çıkılmaz noktaya getiren faktördür. Geçmişin yaralarının sarılabilmesi için gereken zaman ve mekân kurulmalı; yerel düzeylerde topluluk yapılarının inşası için çeşitli kurumlara ve eğitim faaliyetlerine yardım edilmesine yönelik muazzam çalışmalar yürütülmelidir. Bosna'da gerekli olan barış, siyasetçiler, diplomatlar ve entelektüeller liderliğindeki mental entegrasyon ile, insanların hayatlarını sürdürdükleri fiziksel ve sosyal mekân arasında sağlanacak uzlaşma olarak düşünülmelidir. Bosna'daki gerginlikler tek bir fay hattı olan etnik bölünme üzerinde yoğunlaşmıştır. Etnik bölünme, zorlu ve uzun süreli çatışmayla pekişmiştir. Günümüzde, bu durum demokratik kurumların kurulmasına engel teşkil etmekte ve düzenin sağlanmasını zorlaştırmaktadır. Parçalı siyasi yapı Bosna'da verimli bir ekonomi ve sosyal düzenin kurulmasını engellemektedir. Dünya Bankası verilerine göre kişi başına gelirden Bosna Avrupa'da Moldova'dan sonra sondan ikinci sırada yer alırken, ekonominin %35'i karaborsa şartlarında işlemekte, işsizlik %20'inin üstünde seyretmektedir.⁴¹

Etnik topluluklar savaş nedeniyle ve savaş sonrasında yeni duvarların inşa edilmesi sebebiyle bölünmüşlerdir. Bölgede kalıcı bir barışın kurulması olasılığı etnik taleplerin uzun vadede bölücü etkisini kaybedip kaybetmemesine bağlıdır. Bu ise ancak siyasetçilerin kendi toplumlarının korkularına ve güvensizliklerine oynamanın cazibesine karşı koyabilmeleri halinde mümkün olacaktır. Ne yazık ki etnik politikalar korkulara dayalıdır ve çoğu siyasetçi iktidarlarını ve statülerini bu korkulara borçludur. Yugoslavya'nın mirasçısı olan devletler arasında hoşgörüyü dayalı ilişkilerin kurulması, bölgede kalıcı barış için ön koşuldur. Öte yandan, Güney Slavları ve bölgedeki halkların tümü birlikte yaşamayı istiyorlarsa, bu birden fazla şartın yerine getirilmesine bağlıdır. Kalıcı bir barış, ancak gerçek ve istikrarlı demokrasilerin kurulması yoluyla elde edilebilir. Gerçek demokrasilerde toplumun tüm fertleri, etnik oya dayalı olarak yönetilmeyen bir düzende, cinsiyet, sınıf, din ve etnik köken farkı olmaksızın siyasete katılırlar. Bu demokrasilerde, sosyal ve siyasi hayat demokratik kurumlar, hukukun üstünlüğü, sivil toplum ve insan haklarına saygı temelinde gelişir. Bunun savaş sonrası Bosna'da gerçekleştirilebilmesi, bütün etnik grupların işbirliğine bağlıdır. Bosna, ancak etnik grupların tabanları istikrara ve çatışmaların şiddet içermeyen yollardan çözümüne inanırsa kalıcı barışa ulaşabilir.

⁴¹ Remenyi, *The Statehood of Bosnia-Herzegovina*, 129.

KAYNAKÇA

Ali, Rabia ve Lawrence Lifschults, "Separating history from myth: an interview with Ivo Banac," *Why Bosnia? Writings on the Balkan War* içinde, Der. Rabia Ali and Lawrence Lifschults, Connecticut: The Pamphleteer's Press, 1993.

Babuna, Aydın. *Bir Ulusun Doğuşu: Geçmişten Günümüze Boşnaklar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Banac, Ivo. "The Fearful Asymmetry of War: The Causes and Consequences of Yugoslavia's Demise." *Daedalus* 121, no.2 (1992): 141-174.

Baudrillard, Jean. *The Perfect Crime*. London: Verso, 1996.

Bennett, Christopher. *Yugoslavia's Bloody Collapse*. New York: New York University Press, 1996.

Bhabha, Homi. *The Location of Culture*. New York: Routledge, 1994.

Bondi, Liz, "Locating Identity Politics," *Place and the Politics of Identity* içinde, Der. Michael Keith ve Steve Pile, (London, Psychology Press, 1993).

Bora, Tanıl. *Bosna-Hersek: Yeni Dünya Düzeni'nin Av Sahası*. İstanbul: Birikim Yayınları, 1994.

Bose, Sumantra. *Bosnia After Dayton*. Oxford: Oxford University Press, 2002.

Bringa, Tone. *Being Muslim the Bosnian Way: Identity and Community in a Central Bosnian Village*. Princeton: Princeton University Press, 1995.

Chandler, David. "From Dayton to Europe." *International Peacekeeping* 12, no.3 (2005): 336-349.

Coakley, John. *The Territorial Management of Ethnic Conflict*. London: F. Cass, 1993.

Connolly, William. "Pluralism, Multiculturalism, and the Nation-State: Rethinking the Connections." *Journal of Political Ideologies* 1, no. 1 (1996): 53-73.

Connor, Walker. *Ethnonationalism, the Quest for Understanding*. Princeton: Princeton University Press, 1994.

Derrida, Jacques. *Specters of Marx: The State of the Debt, the Work of Mourning and the New International*. New York: Routledge, 1994.

Giddens, Anthony. *The Nation-State and Violence*. Berkeley: University of California Press, 1985.

Gottmann, Jean. *The Significance of Territory*. Charlottesville: The University Press of Virginia, 1973.

Gottmann, Jean. "The Evolution of the Concept of Territory." *Social Science Information* 14, no.3 (1975): 29-47.

Gottmann, Jean. "The Basic Problem of Political Geography: The Organization of Space and the Search for Stability." *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 73, no.6 (1982): 340-349.

Grosby, Steven. "Territoriality: The Transcendental, Primordial Feature of Modern Societies." *Nations and Nationalism* 1, no. 1 (1995): 143-162.

Hayden, Robert. "Imagined Communities and Real Victims: Self Determination and Ethnic Cleansing in Yugoslavia." *American Ethnologist* 23, no. 4 (1996): 783-801.

Hayden, Robert. "Bosnia: The Contradictions of Democracy Without Consent." *East European Constitutional Review* 7, (1998).

Klemencic, Mladen, "Territorial Proposals for the Settlement of the War in Bosnia Herzegovina," *Boundary and Territory Briefing* içinde, Der. Martin Pratt ve Clive Schofield, (Durham: University of Durham, 1994).

Lampe, John. *Yugoslavia as History: Twice There was a Country*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Leff, Carol. "Democratization and Disintegration in Multinational States: The Break-up of the Communist Federations." *World Politics* 51, no.2 (1999): 205-235.

Poulton, Hugh. *The Balkans: Minorities and States in Conflict*. London: Minority Rights Publications, 1993.

Ramet, Sabrina P. "Explaining the Yugoslav Meltdown, 1 'For a Charm Pow' rful Trouble, Like a Hell-broth Boil and Bubble': Theories About the Roots of the Yugoslav Troubles." *The Journal of Nationalism and Ethnicity* 32, no.4 (2007): 731-763.

Ratner , Steven R. "Drawing a Better Line: UTI Possidetis and the Borders of New States." *The American Journal of International Law* 90 (1996): 590-624.

Remenyi, Peter. "The Statehood of Bosnia-Herzegovina According to the Hartshorne Model." *Historia Actual Online* 27 (2012): 129-140.

Rusinow, Dennison, "Yugoslavia's Disintegration and the Ottoman Past," *Imperial Legacy, The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East* içinde, Der.

Carl Brown, New York: Columbia University Press, 1996.

Rüma, İnan. "Uluslararası Toplum ve Egemenlik: Bosna Hersek Örneği." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 63, no.1 (2008): 237-272.

Sugar, Peter. *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804*. Seattle: University of Washington Press, 1977.

Woodward, Susan L. *Balkan Tragedy*. Washington D.C: The Brookings Institution, 1995.